

Steenpatrijzen of Patrijzen van het genus *Alectoris*

door Boudewijn Goddeeris

Algemene kenmerken

Steenpatrijzen zijn juweeltjes in onze liefhebberij. Ze zijn duidelijk groter dan onze inheemse patrijs. Opvallend zijn de felrode loopbenen en tenen en de even rode snavel en oogrand. Het gevederte is een combinatie van zachte kleuren met een contrastrijke koptekening en opvallend dwarsgestreepte flanken. De bovendelen zijn naargelang de soort lichtgrijs tot blauwgrijs, al dan niet met een roodbruine aanslag die zelfs doorslaggevend kan zijn. De keel is meestal wit en omzoomd door een zwarte keelband, die loopt vanaf de bovensnavel over het oog om dan de keel breed af te boorden; bij één soort is de keel zelfs helemaal zwart. Het basispatroon van de flankveren heeft een min of meer ros uiteinde, naar binnen toe gevolgd door een zwarte dwarsband, een brede bleke band, dan opnieuw een zwarte dwarsband (deze kan ontbreken) en vervolgens een blauwig veerveld; het ondergevederte met donsgedeelte kan rossig tot grauw zijn. Het onderscheid tussen de geslachten is niet altijd

even gemakkelijk. De haantjes dragen sporen; deze zijn beperkt tot een afgeronde knobbel, maar ook de hennetjes kunnen sporen dragen. De haantjes zijn wat zwaarder, met een bredere kop en ook de kleuren zijn bij hen wat contrastrijker. Hiermee zijn de belangrijkste uitwendige kenmerken van de steenpatrijzen (*Alectoris*) opgesomd: geen enkele andere groep patrijzen vertoont deze combinatie van kop- en flanktekening, snavel- en pootkleur en vorm van sporen.

Verspreiding

Steenpatrijzen komen voor in Eurazië, over een brede band van Spanje en Portugal tot tegen Korea; Noord Afrika kent één soort, het Arabisch schiereiland kent er twee (zie bijhorende kaart). Hun naam danken ze aan het feit dat de meeste soorten in dorre, stenegebieden leven of op rot-sige berghellingen met beperkte plantengroei. In het voorjaar vormen zich de paartjes en verdeeld het haantje met opvallende felheid zijn territorium. Tijdens het broeden houdt hij de wacht.

Maar gedurende de zomer verzamelen de haantjes zich al in koppels (het woord "koppel" is niet beperkt tot "paar", maar betekent "een samenhangende groep"; een "koppel patrijzen" wordt dikwijls gebruikt voor een "vlucht patrijzen"). In het najaar en tijdens de winter worden grote groepen gevormd. Steenpatrijzen zijn in hoofdzaak planteneters, maar zo'n vijfde van het voedsel bestaat toch uit insecten en spinnen (bij de opgroeiende kuikens zal dat wel meer zijn).

Het fokken

Steenpatrijzen worden in overdekte voliëres gehouden; de bovenzijde wordt met soepele draad afgespannen om kwetsuren bij het opvliegen te vermijden. Leeuwen (amputatie van de hand) mag volgens de wet op het dierenwelzijn wél bij patrijzen die voor de productie gehouden worden; in onze liefhebberij is dat niet van toepassing en geleewiekte patrijzen zijn dan ook niet toegelaten op onze tentoonstellingen. Om te fokken worden ze, zoals trouwens alle soorten patrijzen, afzonderlijk per paar gehouden. Enkele vierkante meters zijn reeds voldoende. Wel moet men zorgen voor voldoende schuilgelegenheid voor het hennetje door enkele aanplantingen, een boomstronk (steenpatrijzen zitten graag op een verhoog), of enkele schuinstaande dakpannen tegen de kant (opgepast dat deze niet wegglijden). Wanneer men met een al te fel haantje te doen heeft, is het zelfs beter een verhoogd gedeelte in de voliëre te hebben en het haantje te kortwieken (de grote slagpennen aan één vleugel afknippen). Zo kan het hennetje zich steeds in veiligheid brengen, anders kapt manlief haar kopje wel eens open. De bodem van de voliëre bestaat best uit zand. In de handel is gespecialiseerd patrijzenvoer te vinden. De broedduur bij steenpatrijzen is ongeveer 25

Verspreidingskaart van *Alectoris* soorten in Europa, Azië en Noord Afrika

(1) Rode patrijs; (2) Europese steenpatrijs; (3) Chukarpatrijs; (4) Barbarijse patrijs; (5) Philby's steenpatrijs; (6) Zwartkop steenpatrijs; (7) Przevalski steenpatrijs.

dagen, maar het natuurlijk broeden is niet gemakkelijk. Vooreerst blijven de hennetjes niet altijd vast op hun nest zitten en, al kan het broedproces succesvol verlopen, patrijzenkuikens lopen vanaf het uitpikken maar al te vlug van onder hun moeder weg en raken dan vaak onderkoeld. Werken met de broedmachine is hier aangewezen. Verdere tips over het houden en fokken van patrijzen vindt men b.v. in Lombary (2002).

Soortenrijkdom

Er zijn zeven soorten steenpatrijzen:

- Rode patrijs (*Alectoris rufa*)
- Europese steenpatrijs (*Alectoris graeca*)
- Chukarpatrijs (*Alectoris chukar*)
- Barbarijse patrijs (*Alectoris barbara*)
- Philby steenpatrijs (*Alectoris philbyi*)
- Zwartkop steenpatrijs (*Alectoris melanocephala*)
- Przevalski steenpatrijs (*Alectoris magna*)

De laatste twee soorten zijn niet toegelaten op onze tentoonstellingen (de zwartkop steenpatrijs wordt bij ons wel al gehouden, maar blijft een zeldzaamheid in de liefhebberij). De Europese steenpatrijs en de Philby steenpatrijs zijn overigens zeldzame verschijningen op tentoonstellingen. De meeste soorten tellen een aantal ondersoorten; van de Chukar met zijn groot verspreidingsgebied van Oost-Europa tot in Vladivostok zijn er minstens 14 ondersoorten gekend. Door al deze ondersoorten is de variatie aan nuances in het verenkleed ook bijzonder groot. Doordat echter veel ondersoorten ook onduidelijk beschreven zijn, en de variatie geleidelijk verloopt over een continu verspreidingsgebied, zijn de grenzen tussen al deze ondersoorten soms moeilijk of helemaal niet te trekken. Dit is nog meer het geval als men met afzonderlijke individuen te maken heeft zoals op onze tentoonstellingen. Men zegt b.v. dat (ondersoorten van) steenpatrijzen uit droge open gebieden vaak een meer blauwige

grondkleur hebben dan deze uit begroeide gebieden. Dit alles is moeilijk hanteerbaar voor de fokker en de keurder aangezien er geen echte leidraad bestaat. Men mag al blij zijn als de fokker soortzuiver te werk gaat: de meeste soorten steenpatrijzen kunnen inderdaad onbeperkt onder elkaar kruisen.

Rode patrijs (*Alectoris rufa*)

Van alle soorten steenpatrijzen hebben de bovendien van de Rode patrijs de meest rode grondkleur. De flankveren zijn sterk rossig gekleurd aan het uiteinde en de zwarte binnenband ontbreekt. Typisch is het breed zwart-wit gespikkeld uitlopen van de keelband aan de buitenkant, over de voor- en zijhals. De buik is ook sterker buffkleurig dan bij de andere soorten.

De Rode patrijs komt voor in Spanje en Portugal, Zuid- en Centraal-Frankrijk en het aangrenzende deel van Italië. Drie ondersoorten zijn beschreven. In Engeland is de soort ingevoerd, en met succes: momenteel telt Engeland zo'n tweehonderdduizend paartjes. Ook bij ons werd de Rode patrijs ingevoerd voor de jacht, maar het kwam wel nooit tot een stabiele populatie. In het zuidelijk versprei-

dingsgebied is de Rode patrijs een soort van droge gebieden, maar meer in het noorden, tot tegen Parijs vinden we Rode patrijzen ook in meer vochtige landbouwstreken. Het hoeft ons niet te verwonderen, maar Rode patrijzen zijn algemeen in de liefhebberij.

Rode patrijs (*Alectoris rufa*)
Koptekening (Glutz von Blotzheim et al., 1973).

Rode patrijs (*Alectoris rufa*)
Dekveer van de flanken (Glutz von Blotzheim et al., 1973).

Rode patrijs (*Alectoris rufa*) - totaalbeeld (foto Wikipedia).

**Europese steenpatrijs
(*Alectoris graeca*)**

Een tweede soort met een uitsluitend Europese verspreiding is de Europese steenpatrijs. De officiële Nederlandse naam voor deze soort is Steenpatrijs, tout court, maar dat is wel wat verwarrend, vandaar dat we hier het voorvoegsel Europees aan toevoegen. Het is een standvogel (steenpatrijzen zijn geen trekvogels) en bewoner van bergstreken van Frankrijk, Noord Italië en Oostenrijk (Alpen) over Griekenland tot in Bulgarij; verder in Midden-Italië (Apennijnen) en op Sicilië. Spijts zijn Europees voorkomen zien we praktisch nooit de Europese steenpatrijs op onze tentoonstellingen.

De soort lijkt bijzonder sterk op de Chukarpatrijs. De onderstaande tabel met vergelijking van de diagnostische kenmerken en de figuren van beide soorten moeten de verschilpunten verduidelijken.

Europese steenpatrijs	Chukarpatrijs
Teugel zwart (zone tussen snavelbasis en oog)	Teugel wit
Oorpluimpjes donker grauwbrown	Oorpluimpjes licht ros
Oogstreep bovenaan helemaal afgeboord met smalle witte streep (dus ook het voorhoofd)	Oogstreep slechts achter het oog afgeboord met brede witte streep (voorhoofd tegen snavel grijs)
Mondhoek met zwart stipje (korter dan breed)	Mondhoek met zwart streepje (langer dan breed)
Keel zuiver wit en wat dieper lopend in de voorhals	Keel meer gelig en minder diep uitlopend
De zwarte keelband zuiver afgetekend	Binnenzijde van de keelband gespikkeld vooraan
Tweede zwarte dwarsband in flankveer zwakker	Tweede zwarte dwarsband in flankveer sterker

Er zijn drie ondersoorten van de Europese steenpatrijs beschreven en de geografische variatie kan zeer groot zijn: zo is de zwarte keelband van A. g. whithakeri uit Sicilië zeer smal vooraan, soms zelfs onderbroken, terwijl de keelband bij vogels uit de Alpen steeds breed en gesloten is.

**Chukarpatrijs
(*Alectoris chukar*)**

Deze soort is veruit de meest algemene in onze liefhebberij. Zij heeft ook het grootste verspreidingsgebied, gaande van het uiterste oosten van Europa tot het uiterste oosten van Azië. Naargelang de auteur erkent men 14 tot 21 ondersoorten. Wat de typische kenmerken betreft verwijzen we naar de vergelijking met de Europese steenpatrijs in de tabel en naar de figuren 3 en 4. Hierbij echter enkele opmerkingen. In de literatuur wordt er constant op gewezen dat de witte keel van de chukar een sterke gele aanslag vertoont. Dieren op tentoonstellingen hebben echter een zuiver witte keel; ze lijken nochtans soortzuivere chukars te zijn wat de overige kenmerken betreft.

Europese steenpatrijs (*Alectoris graeca*) Koptekening (Glutz von Blotzheim et al., 1973).

Europese steenpatrijs (*Alectoris graeca*) Totaalbeelden (Mullarney et al., 2005).

Europese steenpatrijs (*Alectoris graeca*) Dekveer van de flanken (Glutz von Blotzheim et al., 1973).

Chukar patrijs (*Alectoris chukar*) Dekveer van de flanken (Glutz von Blotzheim et al., 1973).

Chukar patrijs (*Alectoris chukar*) Koptekening (Glutz von Blotzheim et al., 1973).

Chukar patrijs (Alectoris chukar)
Totaalbeelden (Mullarney et al., 2005).

Zou het niet kunnen dat deze gele aanslag het resultaat is van het voedselregime, waarbij dieren in beschermd milieu dan minder kleurstoffen (kunnen) opslaan? Ook met dat uitlopen van de zwarte keelband onderaan in de witte (gelige) keelvlek moeten we voorzichtig zijn: balgen uit de collecties van het Koninklijk Belgisch Instituut voor Natuurwetenschappen te Brussel laten soms juist het omgekeerde zien. De buitenzijde van de keelband is bij beide soorten (vrij) net afgeijnd, en loopt zeker niet uit in de voorhals. Verder zou de Chukar duidelijk minder dwarsbanden in de flanken hebben dan de Europese steenpatrijs, tien tegenover 14 volgens de Petersons Vogelgids (Peterson et al., 1999), tot voor kort de bijbel onder de vogelgidsen, terwijl in de huidige verbeterde gidsen (b.v. ANWB vogelgids van Mullar-

ney et al., 2005) er van dat kenmerk niet meer gesproken wordt. Een zeer bruikbaar kenmerk voor de evaluatie van de veerconditie zijn de schouders. De kern van de schouderveren is zuiver blauw, de rand breed gezoomd en met roodachtige aanslag. Bij vogels met een optimale conditie van het gevederde zijn de schouders daarvoor zachtblauw gepareld.

Barbarijse patrijs (*Alectoris barbara*)

Deze soort is wel iets heel bijzonder door de prachtige combinatie van rosbruin en licht blauwgrijs, op het basispatroon typisch voor steenpatrijzen. Hierbij is heel wat zwart van de oorspronkelijke tekening vervangen door rosbruin. Ook de keel is blauwgrijs i.p.v. wit. De wenkbrauwstrepen zijn breed en eveneens blauwgrijs; ze lopen quasi samen in de nek, en

Barbarijse patrijs (Alectoris barbara)
Totaalbeeld (foto Marcos Lacasa).

omvatten aldus de bruine kruin. De keelband is bruin met witte pareling, zeer breed in de zijhals maar eerder smal vooraan. De schouders zijn duidelijk blauw gepareld. De pootkleur lijkt wat minder fel. Deze juweeltjes van vogels zijn vrij algemeen in de liefhebberij; we komen ze regelmatig tegen op tentoonstellingen en ze zijn dus gemakkelijk te verkrijgen. De Barbarijse patrijs is een soort uit Noord-Afrika, waar hij zowel in kale bergstreken als in open droge bebossing op zee-niveau voorkomt. In Europa komt de soort oorspronkelijk ook voor in Sardinië. Er zijn vier ondersoorten bekend.

Philby steenpatrijs (*Alectoris philbyi*)

De Philby steenpatrijs is een soort van halfwoestijnen met een zeer beperkt verspreidingsgebied in het westen van het Arabisch schiereiland. De grondkleur is veelal zeer blauwig. Typisch is het zwarte gezicht, alsof de witte keel van de andere soorten hier zwart is opgevuld. Spijts dit zeer opvallend verschil wordt de soort soms als conspecific met de chukar beschouwd, dus gewoon als een ondersoort van de chukar. Philby steenpatrijzen zijn eerder zeldzaam in de liefhebberij, maar toch zien we ze nu van tijd tot tijd op tentoonstellingen.

Philby's steenpatrijs (Alectoris philbyi)
Totaalbeeld (foto Hanne & Jens Eriksen).

Zwartkop steenpatrijs (*Alectoris melanocephala*)

De zwartkop steenpatrijs is met zijn 0,75 kg duidelijk de grootste onder de steenpatrijzen. De soort komt voor in een brede strook langs de zuidwest- en zuidkust van het Arabisch schiereiland, tot zo'n 200 km landinwaarts. Er zijn twee ondersoorten bekend. De naam zwartkop is slecht gekozen daar enkel de kruin zwart is. Voor het overige valt de zeer brede witte wenkbrauwstreep op en de zwarte keelband die in strepen wat uitloopt in de witte keelvlek; onderaan loopt de keelband met verspreide zwarte vlekken uit over de voorhals en krop. De grondkleur is bij deze soort zeer blauw. De staartveren bij de zwartkop steenpatrijs zijn allemaal grijs, hetgeen afwijkt van de regel. Bij alle andere soorten steenpatrijzen zijn enkel de middenstaartpennen grijs, maar alle buitenste ros: dit is een zeer bruikbaar veldkenmerk in gebieden waar de verspreiding van de zwartkop overlapt met die van de Philby. Zwartkop steenpatrijzen zijn niet toegelaten op onze tentoonstellingen, alhoewel de soort in ons land reeds bij gespecialiseerde liefhebbers aanwezig is.

Zwartkop steenpatrijs (*Alectoris melanocephala*)
Totaalbeeld (foto Hanne & Jens Eriksen).

Chukar bastaard ►
(foto Boudewijn Goddeeris)
Chukkar op het eerste gezicht, maar dan wél een kruisingsproduct: de keelband is slecht afgelijnd en loopt met zwarte veertjes uit in de voorhals; ook de teugel is niet zuiver wit, maar heeft wat zwart tegen de snavelbasis/neusvleugel. Het streepje aan de mondhoeken moet ook langer zijn voor een chukar. Het zwarte vlekje op de kin, in de vork van de ondersnavel: dat moet. Verdient het predikaat 0!

Mocht het komen tot de opbouw van echte kweekstammen, dan zou de erkenning van deze soort een echte verrijking betekenen voor de liefhebberij.

Przevalski steenpatrijs (*Alectoris magna*)

Deze weinig bekende soort heeft een beperkt voorkomen in het noorden van China. In sommige opzichten lijkt ze op de Europese steenpatrijs, b.v. door het patroon van de tekening van de flankveren en door de zwarte teugels. Typisch is de tweekleurige keelband, zwart aan de binnenzijde, rossig aan de buitenzijde; de keelband is daarenboven vooraan onduidelijk afgetekend en vaak open. Spijts de wetenschappelijke naam ("magna" betekent "groot" in 't Latijn) is de Przevalski steenpatrijs niet de grootste soort, maar wel iets kleiner dan de zwartkop steenpatrijs. Bij mijn weten is deze steenpatrijs een grote onbekende in de liefhebberij.

Keuring van steenpatrijzen

Steenpatrijzen worden gekeurd op (1) soortzuiverheid, (2) lichaamsgebreken, (3) conditie, (4) intensiteit van het rood van poten, snavel en oogrand, (5) de zuiverheid in kleur en tekening, b.v. de regelmatigheid van de flank- en keeltekening.

Het bepalen van soortzuiverheid is dikwijls onmogelijk, zeker wanneer er sprake is van generaties terugkruisingen met zuivere dieren (denk maar aan de Goud- en Lady Amherstfazant). Daarbij komt nog de grote variatie door het grote verspreidingsgebied met vele ondersoorten. Eén anecdote wil ik u niet onthouden. Toen collega konijnenkeurmeester André

Panis mij op een tentoonstelling zo'n twee jaar geleden wees op het feit dat ik, bij mijn keuring van chukars, bastaards over het hoofd gezien had, reageerde ik bijzonder kregel, mij verdedigend met de grote variatie binnen de soort. Ik had wel foto's van de bewuste dieren genomen ter controle: de buitenzijde van de keelband parallel met zwarte vlekjes aan de buitenzijde wat uit over de voorhals en dat zou wijzen op kruising met Rode patrijs (foto Chukkar bastaard). Collega Panis, zelf ervaren fokker van steenpatrijzen, had gelijk: nergens in de literatuur wordt zo'n halstekening beschreven. En hiermee ziet u dat "pluim" nog van "pels" kan leren. Als dat geen mooie afsluiter is van een artikel!

Referenties

- Glutz von Blotzheim, U.N., K.M. Bauer & E. Bezzel, 1973. Handbuch der Vögel Mitteleuropas, Band 5 Galliformes und Gruiformes. Academische Verlagsgesellschaft – Frankfurt am Main: 700 pp.
- Johnsgard, P.A., 1988. The Quails, Partridges and Francolins of the World. Oxford University Press: 264 pp.
- Lombary, W., 2002. Kleine Hoenderachtigen van de Wereld. Uitgegeven in eigen beheer (ISBN D/5559/01): 362 pp.
- Mullarney, K., L. Svensson, D. Zetterström & P.J. Grant, 2005 (4de druk). ANWB Vogelgids van Europa. ANWB bv - Den Haag: 400 pp.
- Peterson, R.T., G. Mountfort & P.A.D. Hollom, 1999 (25ste druk). Petersons Vogelgids van alle Europese Vogels. Tirion Natuur: 261 pp.

Przevalski steenpatrijs (*Alectoris magna*)
Totaalbeeld (Johnsgard, 1988)